

XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRIDA NAY CHOLG'USINING FUNKSIONAL O'RNI**Qaypanov Azizbek Utesh o'g'li**

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Nukus filiali "Musiqqa san'ati" fakulteti "cholg'u ijrochiligi" kafedrası

xalq cholg'ulari mutaxassisligi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21930847>

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usining funksional o'rni, uning orkestr tovush uyg'unligini ta'minlashdagi ahamiyati hamda badiiy-ifodaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, nay partiyasining orkestr ijrosidagi o'ziga xos xususiyatlari va ijrochilik vazifalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: nay, xalq cholg'ulari orkestri, orkestr ijrochiligi, funksional o'rin, tembr uyg'unligi, orkestr fakturasi, ansambl ijrochiligi, orkestr balans, badiiy ifodaviylik, nay partiyasi, cholg'u ijrochiligi, musiqa san'ati.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ НАЯ В ОРКЕСТРЕ НАРОДНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается функциональная роль ная в оркестре народных инструментов, анализируются его значение в обеспечении тембрового единства оркестрового звучания и художественно-выразительные возможности. Кроме того, раскрываются особенности партии ная и её исполнительские функции в оркестровом исполнении.

Ключевые слова: най, оркестр народных инструментов, оркестровое исполнительство, функциональная роль, тембровое единство, оркестровая фактура, ансамблевое исполнительство, оркестровый баланс, художественная выразительность, партия ная, инструментальное исполнительство, музыкальное искусство.

THE FUNCTIONAL ROLE OF THE NAY IN THE ORCHESTRA OF FOLK INSTRUMENTS

Abstract. This article examines the functional role of the nay in the orchestra of folk instruments, analyzing its significance in achieving timbral unity within the orchestral sound and its artistic and expressive capabilities. In addition, the study highlights the distinctive features of the nay part and its performance functions in orchestral performance.

Keywords: nay, orchestra of folk instruments, orchestral performance, functional role, timbral unity, orchestral texture, ensemble performance, orchestral balance, artistic expressiveness, nay part, instrumental performance, musical art.

Kirish. Xalq cholg'ulari orkestri milliy musiqa san'atini rivojlantirish va targ'ib etishda muhim o'rin tutadi. Orkestr tarkibidagi har bir cholg'u o'zining tembr xususiyatlari va funksional vazifasi orqali umumiy musiqiy uyg'unlikni ta'minlaydi. Ana shunday cholg'ulardan biri bo'lgan nay o'zining mayin, jarangdor va ta'sirchan tembri bilan orkestr tovush koloritini boyitishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Nay cholg'usi nafaqat yakkaxon ijroda, balki xalq cholg'ulari orkestri tarkibida ham melodik chiziqni ifodalash, lirik obrazlarni yaratish hamda tembr balansini saqlashda muhim funksiyani bajaradi. Uning boshqa xalq cholg'ulari bilan tembr jihatidan uyg'unlashuvi orkestr ijrosining badiiy yaxlitligini ta'minlaydi.

Mazkur maqolada xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usining funksional o'rni, uning orkestr ijrosidagi vazifalari, tembr xususiyatlari hamda ansambl uyg'unligini ta'minlashdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Metodologiya. Tadqiqotda xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usining funksional o'rni yoritish maqsadida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy va tizimli tahlil, musiqiy asarlarni o'rganish hamda orkestr ijrochiligini kuzatish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, nay partiyasining orkestr fakturasidagi vazifalari, tembr uyg'unligi va ansambl ijrosiga ta'siri musiqashunoslik nuqtay nazaridan tahlil qilindi.

Kutilayotgan natijalar. Tadqiqot natijasida xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usining funksional o'rni, uning tembr uyg'unligini ta'minlashdagi ahamiyati hamda orkestr ijrosidagi badiiy va ijrochilik vazifalari ilmiy jihatdan asoslanishi kutilmoqda. Shuningdek, nay partiyasining orkestr fakturasidagi o'rni aniqlanib, boshqa xalq cholg'ulari bilan tembr muvozanatini ta'minlashga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqilishi hamda tadqiqot natijalaridan orkestr ijrochiligi va musiqa ta'limi amaliyotida foydalanish imkoniyatlari kengayishi nazarda tutiladi.

Muhokama. Xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usi o'zining nafis va shirali tembri bilan alohida o'rin egallaydi. Boshqa puflama, torli va zarbli cholg'ular bilan uyg'unlashgan holda nay orkestrning umumiy tovush koloritini boyitadi hamda musiqiy asarning mazmunini badiiy jihatdan yoritishga xizmat qiladi. Ayniqsa, lirik xarakterdagi kuylar, maqom yo'llari va xalq kuylarini ijro etishda nayning ifodaviy imkoniyatlari yaqqol namoyon bo'ladi¹.

Orkestr tarkibida nayning asosiy funksiyalaridan biri melodik chiziqni yetaklash yoki uni bezashdan iborat. Ayrim asarlarda nay asosiy mavzuni ijro etsa, boshqa hollarda u kontrapunkt yoki jo'r ovoz sifatida qatnashib, orkestr fakturasining rang-barangligini ta'minlaydi. Shu jihatdan nayning vazifasi faqat yakka ijro bilan cheklanmay, orkestrning umumiy badiiy konsepsiyasini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida milliy musiqa ijrochiligini rivojlantirish va xalq cholg'ulari orkestri uchun malakali mutaxassislarni tayyorlashda O'zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali muhim ilmiy va amaliy markazlardan biri hisoblanadi. Nukus filialida xalq cholg'ulari ijrochiligi, orkestr ijrochiligi va milliy musiqa yo'nalishlari bo'yicha olib borilayotgan ta'lim jarayoni yosh ijrochilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish bilan bir qatorda, qoraqalpoq va o'zbek milliy musiqa merosini asrab-avaylash hamda zamonaviy ijrochilik an'analari bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilmoqda. Filial faoliyati natijasida hududda xalq cholg'ulari orkestrlarining ijodiy salohiyati ortib, yangi repertuar va ijrochilik maktabi shakllanib bormoqda.

Nay tembrining o'ziga xosligi uning boshqa xalq cholg'ulari bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Masalan, gijjak va chang bilan birgalikdagi ijroda nayning mayin ovozi kuy chizig'ini yanada ta'sirchan ifodalasa, rubob va dutor bilan uyg'unlashganda orkestrning tembr muvozanatini saqlashga xizmat qiladi. Bunday uyg'unlik orkestr ijrosining badiiy yaxlitligini ta'minlaydi hamda tinglovchida musiqiy obrazlarning yanada yorqin namoyon bo'lishiga imkon yaratadi².

Orkestr ijrochiligida nay partiyasini sifatli ijro etish embushyur, nafas boshqaruvi, intonatsiya va artikulyatsiyaning mukammal shakllanganligini talab qiladi. Ayniqsa, uzun frazalarni uzluksiz ijro etish, dinamik o'zgarishlarni tabiiy ifodalash hamda boshqa cholg'ular bilan ritmik va intonatsion uyg'unlikni saqlash ijrochidan yuqori kasbiy mahoratni talab etadi.

Shu sababli nay ijrochisini tayyorlash jarayonida individual texnik mashqlar bilan bir qatorda ansambl va orkestr mashg'ulotlariga ham alohida e'tibor qaratilishi lozim.

¹ Karimov R. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 31-bet.

² Matyoqubov O. Maqom asoslari. – Toshkent: Musiq, 2004. 73-bet.

Dirijyorning nay ijrochisi bilan samarali hamkorligi ham orkestr ijrosining muhim omillaridan biridir. Repetitsiyalar davomida tembr balansi, dinamika, frazalash va umumiy ijro uslubi ustida olib borilgan izchil ish orkestrning badiiy saviyasini oshiradi. Ayniqsa, nayning tabiiy ovoz balandligini orkestrning boshqa guruhlar bilan muvofiqlashtirish, zarur hollarda dinamik muvozanatni saqlash orkestrning sifatli yangrashini ta'minlaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida xalq cholg'ulari ijrochiligi maktabini rivojlantirishda tajribali pedagoglarning faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning orasida Bayram Otarbayevning pedagogik tajribasi yosh ijrochilarni kasbiy jihatdan yosh mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda xalq cholg'ulari orkestri repertuarining kengayishi nay ijrochiligiga ham yangi talablarni qo'yimoqda. Zamonaviy kompozitorlar asarlarida nay nafaqat milliy ohanglarni ifodalovchi cholg'u, balki murakkab texnik usullar, keng diapazon va rang-barang dinamik imkoniyatlarni namoyon etuvchi yetakchi ijro vositasi sifatida qo'llanilmoqda. Bu esa ijrochidan yuqori texnik tayyorgarlik va musiqiy tafakkurni talab qiladi³.

Shunday qilib, xalq cholg'ulari orkestrida nay cholg'usi orkestr fakturasining ajralmas qismi bo'lib, uning funksional vazifalari melodik yetakchilik, tembr uyg'unligini ta'minlash, badiiy ifodani kuchaytirish va orkestr tovush koloritini boyitishda namoyon bo'ladi. Nay partiyasining puxta ijro etilishi orkestrning umumiy badiiy darajasini yuksaltiradi hamda milliy musiqa ijrochilik an'alarini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nay cholg'usi xalq cholg'ulari orkestrida muhim funksional o'ringa ega bo'lib, orkestrning tembr uyg'unligini ta'minlash, melodik chiziqni ifodalash hamda musiqiy asarning badiiy mazmunini ochib berishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Nayning o'ziga xos tembri va ifodaviy imkoniyatlari orkestr tovush koloritini boyitib, ansambl ijrosining badiiy yaxlitligini ta'minlaydi.

O'zbekiston davlat konservatoriyasi va uning Nukus filialida xalq cholg'ulari orkestrini rivojlantirish borasida olib borilayotgan ta'lim va ijodiy faoliyat milliy ijrochilik an'alarini saqlash hamda malakali mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilmoqda.

Xususan, xalq cholg'ulari orkestri rahbari H.J. Rajabovning orkestr bilan olib borayotgan amaliy-pedagogik faoliyati yosh ijrochilarning ansambl madaniyatini shakllantirish, orkestr ijrochiligi tajribasini oshirish va milliy repertuarni sifatli ijro etish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov R. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 31, 49-betlar.
2. Matyoqubov O. Maqom asoslari. – Toshkent: Musiqi, 2004. 73-bet.

³ Karimov R. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. 49-bet.